

UOT:82-31

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2024.2.4021>

ÇAĞDAŞ AZƏRBAYCAN ROMANINDA SOSIAL İZOLYASIYA VƏ ÖZÜNƏQAPANMA

FƏXRİYYƏ NAIL QIZI İSAYEVA

Azərbaycan Dillər Universiteti-dissertant

Mingəçevir Dövlət Universiteti- müəllim

fexriyyeisayeva_2020@mail.ru

ORCID 0009-0009-5534-0129

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
Məqalənin tarixi	Müstəqillik dövrü ədəbiyyatımızda insanın cəmiyyətdən qopması, mənəvi tən- haliği və sosial yadlaşma kimi mövzular diqqət mərkəzindədir. Özgələşməni əsas götürən çağdaş Azərbaycan romanı sosial izolyasiya və özünəqapanma mövzu- sunu müasir cəmiyyətin fərdlərin emosional-psixoloji vəziyyətinə təsirlərini dərindən əks etdirir. Təqdim olunan məqalədə fərdlərin keçmişlə bugün arasında yaşadığı daxili konfliktlər, cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərin onların həyatına həddəci təsiri və bu və digər səbəblərlə qəhrəmanların sosial yadlaşması təhlil edilir. İsmayıl ("Maestro"), Mədat ("Zadə") və Həbib ("Yuxuya gedib gəcə") kimi qəhrəmanlar vasitəsilə özgələşmə problemi həm fərdi, həm də ictimai müs- təvidə təhlil olunaraq, bu mövzusunun Azərbaycan nəsrində xüsusi yer tutduğu göstərilir.
Göndərildi:2025-01-09	
Yenidən işlənmiş formada alındı:2025- 03-14	
Qəbul edildi: 2025-03-14	
Onlayn mövcuddur	
Açar sözlər: özləşmə, çağdaş roman, sosial izolyasiya, özünəqapanma, Azərbaycan ədəbiyyatı.	

СОЦИАЛЬНАЯ ИЗОЛЯЦИЯ И САМОИЗОЛЯЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ РОМАНЕ

РЕЗЮМЕ

В нашей литературе периода независимости в центре внимания находятся такие темы, как отделение человека от общества, духовное одиночество и социальное отчуждение. Современный азербайджанский роман, основанный на отчуждении, глубоко отражает социальную изоляцию и самоизоляцию, влияние современного общества на эмоциональное и психологическое состояние личности. В представленной статье анализируются внутренние конфликты, переживаемые индивидами между прошлым и настоящим, решающее влияние изменений в обществе на их жизнь, а также социальное отчуждение героев, обусловленное этими и другими причинами. Через таких героев, как Исмаил («Маэстро»), Мадат («Травма») и Хабиб («Засыпает ночь»), анализируется проблема отчуждения как на индивидуальном, так и на социальном уровне, и показано, что данная тема занимает особое место в азербайджанской прозе.

Ключевые слова: отчуждение, современный роман, социальная изоляция, замкнутость, азербайджанская литература.

Giriş

Müasir zamanın artan ictimai və psixoloji problemləri arasında sosial izolyasiya və özünəqapanma da yer alır. İnsanlar arasındakı ünsiyyətin azalması həm fərdlər, həm də bütövlükdə cəmiyyət üzərində ciddi təsirlərə malikdir. Sosial izolyasiya insanın müxtəlif səbəblərdən ətrafla əlaqələrini məhdudlaşdırması, özünəqapanma isə öz daxili dünyasına çəkilməyi üstün tutaraq cəmiyyətdən uzaqlaşmasıdır. Hər ikisi, adətən, bu və ya digər dərəcədə fərdin emosional-psixoloji vəziyyəti ilə bağlı olur. Prinsipcə, bu iki vəziyyət çox bənzər olsa da, fərq bundadır ki, sosial izolyasiya daha çox xarici faktorlardan asılıdır; yəni ailə, dostlar və

ümumən cəmiyyətlə olan əlaqələrin zəifliyi nəticəsində yaranır. Özünəqapanma isə daha çox fərdin özündən qaynaqlanan səbəblərlə bağlıdır. Bu iki ruh halı bir-birinə qarşılıqlı təsir gücünə malikdir: özünə qapanan insan ətrafla əlaqələrdən uzaqlaşdığı üçün zamanla tamamilə sosial izolyasiyaya məruz qala bilər. İnsan və cəmiyyət münasibətləri çağdaş Azərbaycan nasirlərini ən çox narahat edən məsələlərdən olduğu üçün hər iki mövzu kontekstində özgələşmə çağdaş nəsrdə geniş əksini tapır.

Əsas hissə

Azərbaycan yetmiş il sovet ideologiyasının basqısı altında yaşayandan sonra tamamilə yeni – müstəqil dönmə ayaq basdı. Yeniliklər, reform və dəyişikliklər bütün sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyatda da özünü göstərdi. Müstəqillik dövrü Azərbaycan romanında ideya və məzmun qatında yenilənmə başladı. Çağdaş romançılığımız bir tərəfdən yeni nəsil müəlliflərin baxış bucağından əks olunan, digər tərəfdən zamana ayaq uydurmağa çalışan öncəki nəsillərin yaratdığı ədəbiyyatdır.

Suverenliyə nail olmuş dövlətin vətəndaşı uzun sürən mübarizələrdən çıxmış, müharibədən keçmiş, kataklizmlərin formalaşdırdığı yenilənmiş, yorğun, əksərən ümitsiz qəhrəmandır. Maraqlıdır ki, müstəqillik dövrü Azərbaycan romanında özgələşmə motivi daha çox 80-cilər nəslinin nümayəndələrinin yaradıcılığında üstünlük təşkil edir. Romanları üçün sosial-psixoloji üslubun xarakterik olduğu Zəhid Sarıtorpaq, Aslan Quliyev, Əlabbas, Səfər Alışarlı, Eyvaz Əlləzoğlu, Saday Budaqlı, Nəriman Əbdülrəhmanlı, Azad Qaradərəli və s. müəlliflərin bədii obrazları cəmiyyətlə ayaqlaşma bilməyən, “palaza bürün, el ilə sürün” diqtəsinə uyğun yaşamağa çətinlik çəkən qəhrəmanlardır.

Müstəqillik dövrü özü ilə yenilənmənin üstünlükləri ilə yanaşı, çətinlik və ziddiyyətlərini də gətirdi. Ölkənin otuz ilə yaxın müharibə şəraiti, torpaqlarımızın işğal altında olması, bir milyona yaxın qaçqın və köçkünün əzabları, itkilərimizlə yanaşı, yetmiş il boyunca həsrətini çəkdiyimiz fikir və söz azadlığı bir tərəfdən romanlara işıq, ümid şəklində yansıyırdısa, digər tərəfdən bir quruluşdan çıxıb yeni bir quruluşa, demək olar, tamamilə transformasiyaya uğramış həyata adaptasiya oluna bilməyən vətəndaşın çətinlik və ağrısı kimi əksini tapırdı.

Ötən əsrin sonlarından başlayan mübarizə bütün ölkənin vətəndaşlarını kütləvi şəkildə siyasiləşdirdi. İnsanlar illərdir arzusunda olduğu azadlıq yanğısı ilə axın-axın milli azadlıq hərəkatına qoşulur, müstəqilliyin özü ilə kommunizmin bəxş edə bilmədiyi rifahı gətirəcəyinə inanırdılar. Lakin müstəqillik əldə edən dövlət həyata yeni atılan körpə kimi hər şeyi başdan başlamağa məcbur olduğu dövəmdə həm də düşmənlə mübarizə aparmaq məcburiyyətində idi.

Dövr bütövlükdə ağla qaranın, sevinclə göz yaşının bir-birinə qarışdığı ziddiyyətlər burulğanına düşmüşdü. Belə bir zamanda ədəbiyyat, xüsusilə, romançılıq da dönmənin və insanın görünən və görünməyən konfliktlərini əks etdirirdi. Səfər Alışarlının “Maestro” (2004) romanı keçid dövrü hadisələrini, müstəqilliyə gedən yolun ağrı və ziddiyyətlərini əks etdirir. Adətən, insanlar quruluşların dəyişməsinə köklü dəyişikliklərin baş verəcəyi ümidi ilə arzulayırlar. Elə bilirlər, gələcəkdə hər şey daha yaxşı olacaq, iş yerləri yaltaqların və rüşvət verə bilənlərin yox, peşəkarların üzünə taybatay açılacaq, vəzifələrdə pulu çox olan deyil, bacarığı ilə o məqama layiq olanlar oturacaq. Romandakı ziddiyyət də elə doğrulmayan ümidlərin puça çıxmasından yaranır.

“Maestro” romanında musiqiçi İsmayıl özündən xeyli kiçik qardaşı sanki ayrı dünyaların adamlarıdır və onun hamıyla eyni dünyadan olmaması qardaşı ilə münasibətləri fonunda aydın

görünür. Ümumi düşüncəyə görə, bir insan musiqiçidirsə, toylara, banketlərə gedib pul qazanar, yaxud ara-sıra televiziyada görünər, tanınar. İsmayıl isə kimsənin anlamadığı, qəbul etmədiyi bir musiqinin, bir alətin ifaçısıdır: *“Sonra bu qaradınmaz, hirsli, saçları pırtlaşıq adama uşaq təzədən, sanki yuxudan ayılmış kimi, bir az da yad baxışla baxanda, onun nəinki bir vaxtlar ağappaq kostyumda, əlində müxtəlif rəngli işıq parçalarını əks edən gümüşü saksofon, televiziya ekranlarında görünməsinə, ümumiyyətlə, musiqiyə, incəsənətə daxil olduğuna şübhə eləməyə bilmirdi. Uşaq bircə onu bilirdi ki, qardaşının yolu əzəbli yoldur, onun öz yolu isə bambaşqadır.”* [2, s.10]

İsmayıl dünyanı musiqi vasitəsilə qavrayan, ağrıların da, vurğunluğunu, sevincini, kədərini də musiqi dilinə çevirib o şəkildə qəbul edən sənət adamıdır. Onu anlamayan yalnız kiçik qardaşı deyil, saksofon ifaçılığının gərəksiz iş olduğunu düşünən hər kəsdir. Beləcə, İsmayıl mənən tənhadır, sənəti gərəksiz hesab edib onu bəzən arxasınca, bəzən elə üzünə lağa qoyan hər kəsə yaddır. Tənhalıq anlayışını fəlsəfi aspektdən araşdıran E.A.Yudiç qeyd edir: *“Ənənəvi olaraq, tənhalıq vəziyyəti ya şəxsiyyətin daxili reflektiv pozuqluğu ilə, ya müəyyən sosial əlaqələrin qopması və ya çatışmazlığı, ya da eyni zamanda hər ikisi ilə əlaqələndirilir. Başqa sözlə, tənhalıq vəziyyəti, bir qayda olaraq, iki mövqedən götürülür: tənha insanın daxili aləmi və onun sosial mühiti mövqeyindən.”* [8, s. 97]

“Maestro” – sənətin məramını qazancda deyil, onun bəxş etdiyi ruhani həzdə görənləri ümumiləşdirir. Onlar bütünlükdə anlaşılmadığı bu dünya içrə yaddırlar, buradakı yazılmayan qayda-qanunları tanımaq belə istəmərlər. Sənət adamlarının qəribəliyi barədə deyilənlərin haqqını verən İsmayıl qapalı, qaraqabaq biridir; başqalarına ciddi görünən bir çox məsələlər ona yaddır. Məsələn, onu kiçik qardaşının nə qiymətləri narahat edir, nə gələcəklə bağlı qayğı və planları.

İsmayılın sosial yadlaşma səbəbi onun məşğul olduğu işdir – saksofon çalmaq başqalarına görə, mənasız bir məşğuliyyətdir; nə düzəməlli qazancı var, nə hörməti. O, musiqi alətini saxladığı futlyarın içərisində belə tarakanlar qaynaşan çirkli bir yataqxanada yaşayır. Qardaşına danışanda bəlli olur ki, dəfələrlə oxuduğu məktəblərdən qovulub. Sonradan Rusiyada musiqi təhsili alan, bu sahədə çalışan İsmayıl hətta öz sənət dünyasına da yaddır – orada da yalnız öz havasını çalmaqdan zövq alır: *“Yalnız öz musiqisini çalırdı, o musiqini kimlərsə başa düşüb-düşməyəcəyi çoxdan onu maraqlandırmırdı. Bir vaxtlar bu ağrı da, yəni səni doğan arvadın başa düşmədiyi bir musiqi üstündə həyat qurmaq ağrısı, onu həddindən artıq narahat eləmişdi, ancaq indi hər şey ona qanuna uyğun, real həqiqət kimi açılmışdı: dünyada hər şey hamı üçün deyil.”* [2, s.14] İsmayıl musiqini həyatının mərkəzinə qoyduğu üçün hamıya yadlaşır, mənəvi tənhalığını basdırmaq üçün yenə də saksofona sarılır.

Başqaları onu nə qədər “ağ qarğa” kimi görürsə, İsmayıl üçün də başqaları bir o qədər bozluqdan, rəngsizlikdən ibarətdir. O anlayır ki, nəğməsiz, zümzüməsiz yaşamağı bacaran insanların dünyasında “hər şey hamı üçün deyil”. Romanda sənətkarın cəmiyyətə özgələşməsi məsələsi cəmiyyətdə baş verən siyasi dəyişikliklər və ictimai xaos fonunda daha qabarıq nəzərə çarpır. Başqa sözlə, romanda sosial yadlaşma səbəbi yalnız sənət deyil, həmçinin ümumiyyətlə, insanların bir-birini başa düşməyə çalışmaması, hər kəsin öz mövqeyini müzakirə edilməyəcək qədər haqlı saymasıdır.

Mərhum Azər Abdulla bu romanı təhlil edərkən yüksək qiymətləndirmiş, onu “elegiya” adlandırmışdır: *“Maestro” romanı, əsərin baş qəhrəmanı “neçə aylardır yarasını yalayan heyvan kimi gəzən” saksofonçu və bəstaçi nadir talant İsmayıla, sıyrıqlısı qızıl sikkələrlə dolu acından ölən miskin, qoca qaçqın Sədiyə, çölün tozlu yolu boyunca addımladıqca, qırmızı plastmas çəkəkləri cadarlı dabanlarına çırpılıb səs salan Mərdanın qızı Telliyə, milyondan artıq sakini olan meydanı günlərlə idarə edə bilən*

iyirmi altı yaşlı fəhlə Nahid Paşayevə və ustalıqla yaradılmış ölüm xofundan qorxaraq (bu məqamda Mirzə Cəlilin "Kişmiş oyunu" əsəri yada düşür), bəlkə təki, köməkə qaldığından, son ümidi məmləkəti vətəndaş qırğınından sovuşdurmaq amacıyla qaçan ölkə prezidentinə, bəlkə məmləkətin tələsən bütünü insanlarına, cəmiyyətə yazılmış, yaxud bəstələnmiş hüznü bir ağı, bir elegiyadır. İsmayılın təbircə, solo ilə yox, böyük orkestr - azman xorla ifa olunub səslənən bir ağı-elegiya..." [1, s. 5] Sənətkarın əsas personaj olduğu əksər bədii əsərlərdə o, anlaşılmayan, ümum tərəfindən qəbul edilməyəndir. Bunun səbəbi isə elə realıqda da sənət adamlarının fərqli düşüncə və dünyagörüşə malik olması, əlaqədarlıqda düşüncə işığı kimi parlamasıdır.

İsmayıl illərdir ata evinə getmir, vaxt keçdikcə öz doğmalarından o qədər uzaqlaşır ki, kəndə necə gedəcəyini, ailəsi ilə necə üzləşəcəyini bilmir: həm onlara acıqlıdır, həm də özünə. Kənddən şəhərə "adam olmağa" gəlmiş uşaq illər sonra tamamilən fərqli düşüncəyə, dünyagörüşə malik bir insan kimi gəldiyi məkana, o məkanın sakinlərinə tamamilən yadlaşıb. Bu yadlığı məsafələr deyil, təfəkkür fərqi yaradır. İsmayıl məşğuliyyətinə sevgisini izah edib özünə haqq qazandırmaq istəmir. Ən pisi isə odur ki, seçdiyi yol da ona xoşbəxtlik gətirmir, musiqiyə olan sevgisi nə yaxşı qazanmağa kömək edir, nə bir rifah sahibi olmağa. Rusiyada konservatoriya təhsili alıb geri qayıtsa da, "MUZUP" rəhbəri onu "səni təhsil almağa biz göndərməmişik ki, biz işə götürək" deyərək saxsifon ifaçısına ehtiyacları olmadığı ilə əsaslandırır onu işə götürür. Trombon ifaçısı İsmayıl məsləhət verir: "- Sən nə Xrennikovun nəvəsisən, nə də Parkersən. Get onun yanına, düş ayaqlarına, yalvar - o belə şeyləri sevir. Nə işə götürür-götürsün: kuryer, alət daşıyan, afişa yapışdırın, ayaqqabı silən - fərqi yoxdur, təki sən zirzəmiyə girə biləsən. Yoxsa məhv olasan. Yazıqsan!" [2, s.27]

Sənətə və sənətkara, elmə və alimə qiymət verilməyən bir cəmiyyətdə mənəvi dəyərlərdən, yüksək əxlaqdan bəhs etmək mümkün deyil. Əlində kiçik bir səlahiyyət olduğu üçün insanları halal haqqından məhrum edən rəisin, onun ayağına düşüb yalvarmağa hazır olan "sənət adamları"nın ərsəyə gətirdiyi "sənət" İsmayılın dogma ola bilərdimi?! O nəinki mühitə, insanlara, hətta öz sənətinə də yadlaşır. Amma bu yadlaşma onun sənətinin əsl mahiyyətinə, saxsifon ifaçılığına, ciddi musiqi anlayışına deyil, musiqidən və musiqiçidən gözlənilən davranışdır. Beləcə, tənhaləşdikcə özünə qapanan İsmayıl başa düşür ki, onu anlamayan, duymayan bir çevrəyə ehtiyacı yoxdur və seçimlərini izah etmək məcburiyyətində qalmadan yaşadığı insanlarsız həyatı daha hüzzurludur.

Saday Budaqlının kiçik həcmli "Zədə" romanı sovet dövründə qələmə alınsa da, 2015-ci ildə latın qrafikası ilə ilk dəfə nəşr olunan kitabında yer aldığından və özgələşmə mövzunu əhatə etdiyindən ondan bəhs etməyi də məqsəduyğun bilirik. "Zədə" romanının qəhrəmanı uşaqlıq travmalarının illər sonra da xoşbəxt olmağa qoymadığı, öz içindən kənara çıxıb bilməyən tənha insandır. Romanın əvvəlindən öyrənirik ki, Mədət qardaşı Süleymanın işi ilə bağlı səlahiyyətli birinə - nişanlısının dayısına ağız açmalı olur və buna görə özünü alçalmış, əzilmiş, kiçilmiş, "üzünə saxta təbəssüm verib şit-şit gülümsəməyə" məcbur qalmış riyakar biri kimi hiss edir. Roman qəhrəmanın bu halına görə özünü ürəyində danlaması, el sözü ilə ifadə etsək, "didib-tökməsi" ilə başlayır. Özünü bağışlaya bilməyən Mədət ağız açdığı insanın qarşısındakı halını, ona göstərilən münasibəti həzm etməkdə çətinlik çəkir, uzun-uzadı özünü yad adam kimi yamanlayır: "Təqsir özündədi. Bir var səni alçaltmaq istəyələr, bir də var durduğun yerdə özün yazıqlaşasan. Onu alçaltmaq ağına da gəlmirdi. İt üstünə hürəndə necə deyərsən ki, it mənə alçaltmaq istəyir. Hürmək itin peşəsidir. Özüncə özünü alçaltmış. Kiçilib pişik boyda oldu. Nə boyda oldusa, o boyda da əyninə paltar tikişdilər. Gəl indi təzədən başını dik tut, sinəni qabart, görüm, necə qabardırsan." [2, s.241]

Mədət olduqca həssas, hətta vasvası insandır. İki ildir kirayənişin olduğu mənzilə heç cür öyrəşə, isinişə bilmir, sanki sabah çıxıb getməli imiş kimi daim “çemodan əhvalı”ndadır. Romanda metaforalar onun bu evə, bu həyata yadlığını ifadə edir: özünə bu evdə yer tapmadığı kimi, ilk ailə fotosuna, yeganə birgə şəkillərinə də divarda münasib yer tapa bilmir; həyatı zibil-lədiyi üçün dibində şəkil çəkdirdikləri tut ağacını atası kəsir və s. Mədət ailə şəkillərinə baxanda yadına düşür ki, düz bir ildir, valideynlərini görməyə getmir, amma heç onlar üçün darıxmır da. Təhkiyədən bəlli olur ki, ailəsində mehribanlıq, canıyananlıq yoxdur, hər şeyə bir az yad, soyuq münasibət var və Mədət də elə onlara oxşayır. Buradan qəhrəmanın uşaqlıq zədələrindən qaynaqlanan psixoloji ağrılarını izləmək mümkün olur.

Ədəbiyyatşünas İradə Musayeva “Zədə” romanının ideyasının “**alçalmanın anatomiyasını açmaq missiyası** üzərində” qurulduğunu vurğulayaraq yazır: “*Alçalmaq, bu rəzil prosesə öyrəşmək də olurmuş. Mədətin bacısı Gülzar döyülməyə, nənəsi korluğa, cəmiyyət qorxu içərisində yaşamağa öyrəş-diyi kimi, fərdlər, şəxslər, şəxsiyyət kimi qəbul edib səcdə etdiyimiz adamlar da alçalma dinamizmasına, mexanizminə öyrəşə bilərmiş...*” [7] Doğrusu, romanda Mədətin bütün məsələlərə dərin psixoloji travmalarından qaynaqlanan münasibətini izləyərkən ideyanın alçalmadan ibarət olduğunu demək olmur. Roman boyu Mədətin onsuz da mənən tək, tənha olduğunu izləyirik. O həmişə hamı tərəfindən yaddan çıxan və ya daha çox, yaddan çıxdığını düşünən bir insandır. Hətta hərbi xidmətə çağırış vərəqəsini görəndə unudulmadığı, yada düşdüyü üçün sevinir. Lakin bu unudulmasının səbəbi onun uşaqlıq travmalarından qaynaqlanan beyninin psixoloji tələsidir.

O xatırladıqca bəlli olur ki, ailəsində hərə özü üçün yaşayırmış, hərə bir tərəfə dağılmağa çalışırmış. Məsələn, bacısının kimə qoşulub qaçdığını belə bilmirlər. Anası öz anası ilə yola getmir, daim dalaşır. Ailə bağları qopub, qohumluq əlaqələri yox dərəcəsidir. Özünü kimsə-yə gərək olmadığına inandırıdığı üçün ona sarı addım atanları da uzaqlaşdırır, özü də hamıdan qaçmağa, araya məsafələr qoymağa çalışır. “Zədə” romanı bu məqamla bağlı onu göstərir ki, insanın nəinki həyat yolu, həmçinin xarakteri uşaqlıq dövründən, həmin çağda yaşadıklarından, ailədəki münasibətlərdən birbaşa asılıdır. Mədətin şüuraltısı uşaq vaxtı qarşılaşdığı sevgisizliyi, soyuqluğu norma kimi qəbul edir və bunun əksi olan hər şey ona saxtalıq, riyakarlıq kimi görü-nür.

İlk dəfə ev məsələsi ilə bağlı qardaşına görə ağız açan Mədət zamanla qorxuları (burada ciddi psixoloji travması olduğu nəzərdən yayınmır) üzündən daha da balacalaşır, bir haqsızlıqla rastlaşanda sərt qarşılanacağından qorxub tez susur, ya sözünü geri götürür. Daim utanır, özünü yaxşı heç nəyə, hətta sevdiyi nişanlısına da layiq bilmir. Tutu gözəl olduğu üçün onsuz da Mədətə yad görünürdü, doğmalığı duymurdu. İndi üstəlik, onun cəmi üç-cə aydır tanıdığı dayısına ağız açıb qarşısında kiçildikdən sonra özünü bu qızın sevgisinə heç layiq bilmir. Mədət inanmır ki, kimsə onu sevə bilər, inanmır ki, onunla ünsiyyət kiməsə maraqlıdır. O bütün davranışları üçün özünü danladıqca öz gözündən günbəgün daha çox düşür, öz məninə yadlaşma baş verir. Ata yurduna getmək üçün yola çıxır, amma mənzil başına gedib çatmır. Yol boyu ailəsini, qohumlarını yada salır, uzun-uzadı düşüncələrə daldıqca birdən gözündə hər şey mənasızlaşmağa başlayır: “*Pəncərədən heç nə görünmürdü. Təkcə qaranlıqdı, onu görmək üçün gözü yummaq da olardı. Hə, o, Düzyurda gedir, sabah ata-anasını görəcək. Nə olsun axı? Bununla nə dəyişəcək? Heç nə, heç nə. Özünü aldatmağa dəyməz. Heç nə dəyişməyəcək.*” [3, s.307] Bu düşüncələrlə də biletdən Bakıya qayıdır.

Şüur axını texnikası ilə yazılan “Zədə” romanı ailəsinə və bütün ətrafına özgüləşmiş insanın onlardan birinə çevrilməsi qorxusunu, bu qorxu fonunda özünəqapanma və sosial izolyasiya

prosesini əks etdirir. Mədət yaşamaq haqqında o qədər düşünür ki, yaşaya bilmir və beləcə, həyat, xoşbəxtlik, bütün münasibətlər ona saxta, gərəksiz görünür. Anlayır ki, belə yaşamaq olmaz, belə yaşamaq lazım deyil. Yorğun halda evə gələn Mədət narahat düşüncələrlə yuxuya gedir. Bu, narahat ömrün son əbədi rahat yuxusu da ola bilər, fərqli bir başlanğıc da.

Novruz Nəcəfoğlunun 2019-cu ildə işıq üzü görmüş “Yuxuya gedib gecə” əsəri də insanın mənəvi tənhalığı mövzusunə xüsusi diqqət çəkir. Tədqiqatımızın predmeti romanlar olduğundan qeyd etmək yerinə düşər ki, kitabın çapı zamanı janrı povest kimi müəyyənləşdirilsə də, mövzunun işlənməsi və miqyası etibarilə əsəri roman hesab edə bilərik. Yazıçı-publisist Kənan Hacı bu barədə yazır: *“Janr etibarilə bu əsəri roman adlandırmaq olar. Əsərdə faktlar və xarakterlərin psixologiyası incəliklə açılır, personajların danışığı olduqca yığcam və sadədir. Romançı üçün əsas predmet insan hisslərinin yaxşı və pis tərəflərini müşahidəsi və təsviridir, əsərin əzəməti, böyüklüyü həyat həqiqətinin dərinliyində, mənasında və təsvirindədir. Məsələnin mahiyyəti nədən ibarətdir? Həyatı bütün canlılığı, rəngarəngliyi ilə mənimsəməkdə, onun bütün gizli səbəblərini sənətin ecazkar dililə izah etməkdə, tipik həqiqətləri, xarakterləri seçməkdə, bir sözlə, həyatın və tarixin inkişaf məntiqini romanın süjet xəttinə çevirməkdir.”* [4, s.6]

“Yuxuya gedib gecə” əsərində özgələşmə motivi həm fərdi, həm də cəmiyyət kontekstində ifadəsini tapır. Müasir insanın mənəvi böhranı, bu səbəbdən tənhalığı və çevrəsindən uzaqlaşması məqamları romanda əsas qəhrəmanın psixoloji vəziyyəti, yuxusu və xatirələri vasitəsilə açılır. Reallıqla yuxu arasında qalan Həbib keçmişə qaytaran səs onun axtarışa çıxmasına səbəb olur. Həmin səs gah uşaq cığirtəsidir, gah “Hop-hop” quşunun nəğməsi, gah “Səməndər”in kişnərtisi, gah da “yaddaşında bir kitablıq söz qoyan o Qadın”ın səsi... *“Beləliklə, yazıçı deyir ki, xoşbəxtlik nəğməsini, “Hop-hop”un səsinə eşitməkdən ötrü mütləq əzabı, ayrılığı, qorxunu keçirməlisən içindən və bu ideya ilə sufi ovqatı ifadə etmiş olur... Və mənə görə povestin əsas üstünlüyü bölümdən-bölümə müxtəlif səslərin vasitəsilə bu halı göstərməsi və insan ömrünün mərhələlərini göz önünə gətirməsidir. Burada bütün səslər var sanki...”* [6, s.16] İzinə düşdüyü səsi keçmişdə axtarmalı olduğunu dəqiq bilsə də, gerçəklik, həyat yalnız xatirələrdən ibarət ola bilmir, Həbib keçmişlə indiki zaman arasında var-gəl edir: *“Beynindən qərribə bir düşüncə keçdi: “Səsin yaddaşdakı yönü, raftarı sözdən fərqlidir, görünür. Söz o başdan üzübəri, səs isə bu başdan geriye səyahət edir.”* [5, s.15] Həbibin bütün rahatlığını əlindən alan bu səda mətnə keçmişin xatirələrini proyeksiyalayır.

Qəhrəmanın daxili monoloqları, yuxuları, xatirələri, xəyalları onun içində olduğu zamana yad olan əsl özünün axtarışı hissini yaradır. “Yuxuya gedib gecə” romanı istər-istəməz oxucuda sual doğurur: insan bugünə nəzərən öz keçmişinə nə qədər yaddır, nə dərəcədə qopub? Axı insanın özündən qopması yalnız yaşının artması, zaman məsafələri ilə bağlı deyil; illər keçdikcə həyatın verdiyi dərslər, qazanılan təcrübələr yepyeni bir insan yetişdirir. Deməli, dünənki özünə yadlaşma təkcə qəhrəmanın öz iç dünyasına aid deyil, eyni zamanda onun cəmiyyətlə münasibətlərinə də təsir edir. Müasir dünyanın sürətlə dəyişən reallıqlarına uyğunlaşa bilməyən qəhrəman mənəvi dəyərlərin itirildiyi mühitdə özünü “öz evində” hiss edə bilməz. Yazıçı qəhrəmanın fəlsəfi-psixoloji təlatümləri fonundakı mənəvi yadlığını rəmlər və metaforalardan istifadə yolu ilə uğurla əks etdirir. Gecə əsər boyu həm əsas zaman, həm də əsas məkandır. Gecə - sirdir, üstünə örtük çəkilmiş keçmişdir, tərpedəndə hər anından kövrək xatirələr səpələnən ulduzlu səmadır...

Əsər boyu oxucuya elə gəlir ki, Həbibin “xroniki” darıxmasının heç bir səbəbi yoxdur. Elə görünür ki, ürəyini kimsəyə açmayıb xatirələrini özünə həmdəm bilən Həbib, sadəcə, adamlarla ünsiyyəti sevmir, ya da bacarmır. Amma “o qadın” deyə xatırladığı qadın barədə xatirələri

çözələndikcə sirrin də üstü açılır; məlum olur ki, ürəyi paralanıb, yaralanıb. Belədirsə, canlı ünsiyyətə meyil etməməsi də, tənhalığını xatirələrlə ovutması da təbiidir.

Həbibin xatirələrin dalınca düşməsinə səbəb səs, səda olsa da, ən sevdiklərini həm də sükutun doğmalığı ilə xatırlayır. *"Birgə olanda daha çox sükutla danışardıq. Sözlərsiz də söhbət etməyin üsulları vardı aramızda. Baxışlarla birgə ruhun təzadlı eyniləşmək istəyi də danışar, vücudumuzdakı yanğının elə-belə söndürülməsinin mümkün olmayacağını düşünə-düşünə birləşmək ehtiyacı da çıxardı üzə..."* [5, s. 136-137] Xatirələr Həbib üçün həm sığınacaq, həm də acı həqiqətlərlə üzləşmə məkanıdır. Bu, yadlaşmanın ikili mahiyyətini göstərir: keçmişə bağlı qalmaq həm rahatlıq gətirir, həm də indiki zamanın reallıqları ilə uzlaşmanı çətinləşdirir. Birinə daha çox bağlanmaq cəmiyyətə yadlaşmaya səbəb olur.

"Yuxuya gedib gecə" əsərində qəhrəmanın keçmişlə bağlı duyğulu xatirələri ilə indiki tənhalığı arasındakı kontrast oxucunu düşünməyə sövq edir: bu gün atılan hər bir addım, hər bir seçim bir an sonra artıq keçmişdir, düzəldilməsi bəlkə də həmişəlik mümkünsüzləşən səhv də ola bilər, gələcəyə işıq tutan doğru addım da. Nəticə etibarilə, romanda yadlaşma motivi insanın cəmiyyətdə öz yerini tapmaq cəhdlərinin mürəkkəbliyini, daxili mübarizəsini və tənhalığını ön plana çıxarır. Novruz Nəcəfoğlu bu əsəri ilə oxucunu təkcə fərdi psixologiya ilə deyil, cəmiyyət və mədəniyyətin insan həyatına təsiri ilə də tanış edir. Əsər həm mövzu, həm də dil və üslub baxımından yadlaşma probleminin uğurlu poetik həllini verən çağdaş nəsr nümunələrindən biridir.

Nəticə

Beləliklə, özgüləşmə mövzusunun əsas götürən çağdaş Azərbaycan romanlarından bir neçəsinə nəzər salarkən sosial izolyasiyanın bir fərd və ya qrupun cəmiyyətdən, sosial əlaqələrdən və ictimai həyatda aktiv iştirakdan uzaqlaşması və ya uzaqlaşdırılması prosesini ifadə etdiyini izləyə bilərik. Qeyd etmək yerinə düşər ki, özgüləşmə çağın geniş yayılmış sosial bəlası olduğundan bir çox əsərlərdə bu və ya digər dərəcədə əksini tapır. Bununla belə, tamamilən bu mövzu üzərində qurulan romanlarda problemin sosial, psixoloji səbəblərini daha dərinlən izləmək mümkündür. Odur ki, Səfər Alışarlının "Maestro", Saday Budaqlının "Zədə", Novruz Nəcəfoğlunun "Yuxuya gedib gecə" romanlarını təhlil edərkən bu prosesin obrazların həm sosial, həm də emosional həyatına mənfi təsir göstərdiyini və nəticədə özgüləşmənin qəhrəmanın tamamilən tənhalasaraq özünü təcrid etməsinə gətirib çıxardığını müşahidə etdik.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla A. "Bağışla, Maestro", "Ədəbiyyat qəzeti", 2020, 16 may, s. 4-5.
2. Alışarlı S. "Maestro" \ *Avqust* // Bakı: 2004, 392 səh.
3. Budaqlı S. "Zədə" \ *Yolüstü söhbət* // Bakı: Təhsil, 2015, 320 səh.
4. Hacı K. "Xatirələr mücrüsü: Yazıçı Novruz Nəcəfoğlunun "Yuxuya gedib gecə" povesti üzərinə notlar", "Ədəbiyyat qəzeti", 2023, 24 iyun, s.6.
5. Nəcəfoğlu N. "Yuxuya gedib gecə" // Bakı: "Xan" nəşriyyatı, 2019, 208 səh.
6. Pərvin. "Gecənin yuxusu", "525-ci qəzet", 2019, 30 noyabr, s.16.
7. Musayeva İ. "Saday Budaqlının qəhrəmanları: adam içində adam..." 5 yanvar 2025-ci il tarixində əldə edilib.